

A sportoló és a szurkoló

Karinthy Ferenc és Mándy Iván

Karinthy Ferenc „pesti író” – szokták mondani, a sport-irodalom is természetesen budapesti termék, falusi környezetben ritkán szoktak sportnovellák és sportregények születni. Ennek az irodalomnak a témái és figurái valóban jellegzetesen pestiek; Karinthy azt a világot írja le, amely a Lágymányos modern lakótömbjei és a pesti síkság beláthatatlan házrengetege között terül el. Illetve ennek is egy különös domborzati rétegét, melynek főbb tájékozódási pontjai apró eszpresszók, elrejtett kocsmák, gellérthegyi lakások, sporttelepek, uszodák, uszodai öltözők. Vagyis egy sajátos pesti művész- és sportvilág könnyed Bohémiáját szereti lefesteni. De csak a témákat kínáló világ könnyed, maga a krónikás minden tréfálkozása, olvasmányossága ellenére sem az. Inkább mérlegelő figyelemmel, olykor ítélkező szigorúsággal néz szét az otthonos tájon, az ismerős emberek között, mintsem derűs könnyedséggel. Karinthy Ferenc nemcsak bemutatja a pesti világ egy-egy szeletét, át is kívánja világítani: értelmezni akarja a jelenségeket. Nemcsak a pesti művész- és sporttársadalom leíró természetrajzán dolgozik, nemcsak humoros történeteket mesél, hanem a megrajzolt életek valóságos súlyát is keresi. A válasz, amit annak idején arra a kérdésre adott, hogy mit érez közösnek apja és saját maga írásaiban, talán ars poeticája gyanánt is idézhető. „Magát az életanyagot – felelte -: a pesti életet, bármennyire megváltozott is azóta; talán a humor iránti érzéket is. És az igényt: ragaszkodni a valósághoz, az igazsághoz...” E rögtönzött válasz műhelyének három fő tulajdonságáról árulkodik: a „pesti” témák iránt érzett vonzalomról, a humoros írói szemléletről és a köznapi valóság bemutatásának írói igényéről. Belőlük bomlik ki Karinthy Ferenc elbeszélő művészte.

Mindez egy rendkívül gazdag, nagy múltú budapesti hagyományra utal. Karinthy Ferenc abba az irányba tájékozódott, amit a nagyvárosi irodalom még a század elején kijelölt. A modern magyar irodalomnak – többen utaltak erre – volt ugyanis az általában vidéki: dunántúli, alföldi, bácskai, erdélyi származású írókhoz kötődő Nyugat mozgalma mellett egy radikális-urbánus irányzata is: Molnár Ferenc, Heltai Jenő, Lengyel Menyhért, Bíró Lajos és mások munkáiban. Időben megelőzték a Nyugatot, hiszen a századvégen éppen ők hallatták a modern, városias hangokat; később pedig a Nyugat-mozgalom szomszédságában, gyakran összefonódva vele fejlődött e friss és merész szellemű irodalom. Képviselői bizonyára nem hatoltak olyan mélyre, mint Ady vagy Babits; nem hoztak oly szárnyaló tehetséget, oly szenvedélyes igazságkeresést, oly büszke műgondot, mint a Nyugat hősei. De azért ők is hoztak valamit: elszánt polgári radikalizmust, művelt szellemet, a városi kultúra új tájékozódását s legfőként bizonyos pedagógiai sikert: a rohamosan kiépülő fővárosban kedveltették meg a nyomtatott betűt. Ez a városi irodalom olykor kiábrándító jelenségekre, emberi nyomorúságokra hívta fel a figyelmet, ugyanakkor két olyan

tulajdonsága is volt, amely által mintegy „otthonossá” tudta tenni a nagyvárosi életet: az egyik a szelíd romantika, amely a sivár környezet bemutatásában az empátiát, a részvétet érvényesítette, a másik a humor, amely mintegy humanizálta a keserves tapasztalatokat. Mindkettő érvényes Karinthy Ferenc világképére és műveire is – és mindkettőnek szerepe volt a „sportnovellák” poétikai tulajdonságainak kialakításában.

Karinthy Ferenc „sportnovellái” szinte folyamatosan jelen voltak életművében, elsősorban mégis két kötetére szeretném felhívni az olvasó figyelmét: az 1960-ban megjelent *Ferencvárosi szív* és az 1962-ben közre adott *Kék-zöld Florida* című kötetek elbeszéléseire. Bizonyára nem véletlenül kerültek előtérbe éppen ebben az időben a sporttal kapcsolatos emlékek: a tündéri ifjúkor nosztalgiákkal övezett emlékei. Az író az ötvenes évek közepétől szerepet vállalt az akkor kibontakozó ellenzéki írómozgalomban, 1956 őszén lelkesen üdvözölte a magyar forradalmat, részt vett az írószövetség akkori tevékenységében, később *Budapesti ősz* című regényében adott (különben többek által, az akkori irodalompolitika által is vitatott) képet a forradalmi idők eseményeiről. Az ötvenes évek első felének tapasztalatai kétségtelenül erősen megkérdőjelezték azt az írói identitást, amelyet a háborús évek után kibontakozó pálya első évtizedében Karinthy a kommunista hatalom mellett vállalt elkötelezettség jegyében alakított ki. Mindenképpen új írói világkép kialakításának indítékai voltak. Karinthy csalódott abban az elkötelezettségében, azokban az eszményekben, amelyeket például *Budapesti tavasz* című regényének szellemsége mutatott, ennek nyomán tért vissza ifjúságának emlékvilágához, például a sporthoz, benne találva meg azt az emberi közeget és közösséget, amelyet az akkori Magyarországon nélkülözni kényszerült.

A *Ferencvárosi szív* című elbeszélésfüzér Karinthy Ferenc egyik leginkább népszerű műve, mondhatni, hogy a kor irodalmának „kultuszkönyvei” közé tartozik. Az író kora ifjúságától kezdve otthon volt a sport világában, ismert vízilabda-játékosként, majd a Ferencvárosi Torna Club (a Fradi) igen tekintélyes pártolójaként hosszú évtizedeken át vállalt szerepet a hazai vízisportban. Több mint három évtizede Szalay Károlynak az íróról szóló életrajzában látható egy fénykép, ezen Karinthy Ferenc mint az írószövetség futballcsapatának oszlopos tagja van jelen, olyan írók mellett, mint Sarkadi Imre, Benjámin László, Földeák János, Tamási Lajos, Somogyi Tóth Sándor és Kormos István. A labdarúgópálya persze csak epizódot jelentett „sportpályafutásában”, Karinthy Ferenc (ahogy országszerte ismerték: Cini) igazi otthon az uszoda volt. „Diákkoromban – írta később minderről -, ha veszélyes napokon iskolát kerültem, többnyire a közeli FTC-pályán kötöttem ki, néztem a legendás zöld-fehér labdarúgók edzését. És persze vonzott a híres Fradi-romantika, a Patakik, Sárosik, Toldik törhetetlen küzdőszellem. Az FTC vízipóló-csapata akkor még ugyan nem tartozott a legelsőkhöz, de összeforrott, mindig szívvel-lélekkel harcoló együttes volt, amely rajongó közönsége biztatására okozott már néhány meglepetést ellenfeleinek. És egy társaság, egy banda az egész szakosztály, úszók, vízilabdázók meg az úszónők, a legjobb versenyzők és legcsinosabb lányok az egész vízisportban: tengerzöld köpenyben, kipirult arccal lelkesítik csapatukat a tribünről. Csupa cimbora, csupa csínytevő jóbarát, s köz-

tük néhány különösen érdekes egyéniség, akik már rég fölkeltek érdeklődésemet.”

A *Ferencvárosi szív* elbeszélései a „fradista” múltat idézik fel: a címadó írás mellett a *Víz fölött, víz alatt*, a *Téli fürdő*, az *Öngól*, a *Labdarúgók* és a *Béla bátyám*: legendás emlékek, anekdotikus történetek keretében életre keltett hajdani „vízipóló-csillagok”, az úszómedencék világában születő barátságok és szerelmek – valóban egyféle békítő és szerethető világ, amelyen persze rajta hagyták nyomukat a történelmi idők, mégis az ifjúság küzdelmeit, reményeit, álmait viselik magukon. Az elbeszélésfüzér darabjai a magyar novellairódalom anekdotikus látásmódját és narrációs hagyományait követik, ez szabja meg személyességüket. Karinthy Ferenc, mondhatni, a súlyos történelmi tapasztalatok közepette ezekkel a történetekkel vigasztalta magát, a visszatekintést ezért mindig a nosztalgia színezi. Csak egyetlen példát idézek fel, a címadó elbeszélés zárójelenetét, egy sorsdöntő mérkőzés utáni baráti együttlét elbeszélését: „este újra együtt ültünk a Gül Babában, mind, az egész csapat. Fáradtak voltunk, izmainkban éreztük a mérkőzést, rólam nem is beszélve – de a jókedv magasan szállt: hiszen elértük, amit magunk elé tűztünk, a bajnokcsapat nem bírt velünk, megőriztük veretlenségünket. Voltak ugyan, akik most már azon spekuláltak, hátha győzni is lehetett volna, ha ez vagy az így meg úgy lett volna – de Jamesz leintette őket: örülünk most a döntetlennek, majd eljön az is, lesz még bajnok a Fradi, csak így tovább, mindig előre! Ott voltak a lányok is, kedvesen, kipirulva, sört ittunk, énekeltünk, kezüket kerestük az asztal alatt, Malvin az emlékeiből mesélt, régi óbudai beugratásokról. Németh kivételesen némi hosszabbítást is engedélyezett: amíg a Nemzeti Sport megjelenik. Egymás kezéből kapdostuk ki, mert annál nincs nagyobb gyönyörűség, mint amikor az ember saját nevét olvassa az újságban. Benne volt, benne a dicsőségünk, az első lapon, az én nevem is, kiemelve, dicsérettel. Égette a zsebem, míg a lányokat hazakisértük, otthon is kiterítettem, újra meg újra elolvastam, milyen >sikeresebb< fegyvertényt hajtott végre a fiatal hátvéd, mikor az ellenfél legveszélyesebb játékosát kivitte a vízből, ezzel is tanúbizonyságát adva áldozatkészségének és igazi ferencvárosi küzdőszellemének<.”

A másik „vízipólós” történetfüzér, ahogy már említettem, a *Kék-zöld Florida* című kötetben olvasható. A hatvanas években Karinthy Ferenc gyakran járt külföldön, általában a nemzetközi írószervezetek vagy éppen a nyugati világban élő magyar közösségek és intézmények meghívására. Egy ilyen külföldi útról számol be a szóbanforgó elbeszélés is, midőn az író meglátogatja azokat az egykori barátait, ismerőseit, akik elhagyták hazájukat és ezeknek morális erózióját érzékeltetve mutatja be a gyökértelenné vált, az idegen életformának kiszolgáltatott emberek személyes tragédiáját. Annak idején az imént idézett Szalay Károly tanulságosan hasonlította össze ezt az írást a *Ferencvárosi szív* címadó elbeszéléssel. „Érdemes összevetni a két címadó elbeszélést – olvasom -, annál is inkább, mert mind a kettőnek vízilabdázók a hősei. Csak hogy, amíg az első elbeszélésben, a pesti uszodában, a klub színeiért öldöklik egymást ádáz elszántsággal és szent meggyőződéssel a nehéz fiúk, addig a másikban, előkelő amerikai fürdőhely milliomos közönségét kell, hogy szórakoztassák; kiégett, gyökértelen, hit és meggyőződés nélküli legények imitálják

a vízlabda-játékot, és véresen-komolyan csinálják a víz alatti és víz feletti verekedést, hogy megszolgáljanak dollárbérükért. Ha önmagában még nem is volt mindenki számára egyértelmű, hogy mit akart Karinthy a *Ferencvárosi szív* >apolitikus< emlékezésével, a párhuzamba állított második írás egyértelművé teszi a mondanivalót is, a szándékot is. És azt a szívet melengető nosztalgiát, amivel az író a hajdani nagy >véres< vízi csaták tiszta emberi indítékairól ábrándozott, ennek az újfajta és mégis divatját múlt (a mindenhol érvényes humanista közerkölcs alapján divatját múlt) struggle for life-nak az embertelen cinizmusát karikírozta. Mert a *Kék-zöld Florida* ironikus írás.”

Azt is állíthatnánk persze, hogy az amerikai tapasztalatok nyomán született elbeszélésben is helyet kap a nosztalgia, igaz, más módon, mint a *Ferencvárosi szív* történeteiben. Ez utóbbi történetmondását egyértelműen az elbűcsúzta-tott ifjúság iránt érzett nosztalgia színezi, a *Kék-zöld Florida* írásaiban is jelen van a nosztalgikus érzés, ez azonban már nem csak a messze tűnt ifjúság emlékein mereng, elutasítja az író akkori tapasztalatait is. Nem pusztán az ifjúság tűnékenységének szomorúsága, egyszersmind az emlékezés derűje szövi át a történetmondást, hanem az a kritikai indulat is, amelyet Karinthy Ferenc a mindinkább a materiális javak hajszolásával szemben érzett. A társadalombírálat ellenpontosza a nosztalgiát, ez azonban kétségtelenül csökkentette az elbeszélésnek azt a személyességét, mondhatnám, lírai színezetét, amely a *Ferencvárosi szív* iránt olyan hatékonyan tudta felkelteni az olvasók empátiáját.

*

Mándy Iván *A pálya szélén* című „futballregény” írója, Karinthy Ferencel ellentétben, nem mint aktív sportoló, hanem mint elhivatott és szenvedélyes szurkoló hívta fel magára a labdarúgó pályák lelkes közönségének figyelmét. Ő is igazi, mondhatnám, elhivatott krónikása volt a budapesti (közelebről a pesti, még közelebről a nyolcadik és kilencedik kerületi) világ köznapi mentalitásának és kultúrájának, hagyományainak és társadalmának. Egy interjújában, amelyet az Élet és Irodalom számára Katona Évának adott, a következőket mondta világlátásának topográfiai és szociális háttéréről: „Világom a külváros. Gyerekkoromban nőttek hozzám a lakói, a terei, utcái, zugszállodási és mozijai. A külváros varázsa, álomvilága és költészete adott nekem látásmódot. Amit írok, egy szelet a világból. Amennyit a reflektor kihat a sötétből. Mint amikor egy gyerek az ablakon át az utcára bámul, s az előtte elvonuló látványból valamit behúz magának, hogy alaposan szemügyre vegye. Írói igényem: kizárni minden esetlegességet, elhagyni a töltő- és mellékanyagot, megtalálni és rögzíteni a legfontosabbat. Egy szóval sem többet.”

Többféle szociális szituáció ábrázolását is feledhetetlen történetek keretében kínálta olvasóinak: a sport mellett a kávéházak közönségét, a budapesti mozik belterjes világát, az irodalmi élet periferiáján hányódó emberi sorsokat is mindig empatikus készséggel és, mondhatjuk, mítoszteremtő képességgel mutatta be. Valóban, regényei és elbeszélései „nagyvárosi mítoszok”, ahogy munkásságának kiváló értelmezője, Erdődy Edit mondta: „groteszk hősköltevények”, mindig saját világot idéznek az olvasó elé, ez a világ egyszerre mutatja be a választott társadalmi-civilizációs környezetet és az író gondolkodását, emléké- és álomvilágát. A valóságot értelmező hagyománynak, annak a „nyugatos” tra-

díciónak, amelyet olyan írók képviseltek, mint Kosztolányi, Szerb Antal, Cs. Szabó László, Ottlik Géza és mások, illetve a személyes nagyvárosi mitológiának egyaránt prózapoétikai szerep jutott.

Mándy minden írását, szóbanforgó „futballregényét” is jellegzetes regényhősök népesítik be, az író nevezetes kismizett, reménytelen és lecsúszott alakjai. Az író azokat a szociális és kulturális csoportokat mutatja be általuk, amelyek a második világháborút követő történelmi fordulat után is a társadalom peremén maradtak, vagy amelyeket éppen a diktatúra szorított erre a szociális és kulturális peremvidékre. Következésképp a kommunista társadalomban rendkívüli erővel érvényesülő elidegenedés áldozataivá váltak, ez a bénító érzés ugyanis nemcsak a nyugati világban terjedt el, hanem Kelet-Európában is, amelynek társadalmi fokozottan élték át a kiszolgáltatottság szorongató érzését. Ugyanilyen lényeges mondanivalói voltak Mándynak a nyilas idők vagy az antiszemitizmus visszásságairól és gonosz következményeiről, főként ami a tömegek pszichológiai kondicionáltságát illeti. Mándy mindig jól tudta azt, hogy a közép-európai régióban a hatalom általában sikeresen képes manipulálni az egyszerű emberek tömegeit, és ezek a tömegek éppen a manipulációk következtében veszítik el a civilizált élet lehetőségét és sodródnak a társadalmi lét peremvidékére. Ezek az írásai valósággal tömeglélektani tanulmányokkal érnek fel: a társadalmi méretekben fellépő elmagányosodás, személyiségvesztés és hisztéria feltételeit és természetét világítják meg. Mándy általában a lélektan felől közeledett a társadalom konfliktusaihoz, noha nem zárkózott el a konfliktusok társadalmi természetének közvetlenebb jelzése elől sem. A szociális környezet igen gazdagon jelenik meg írásaiban, olykor még a társadalmi mozgás sajátos természetére figyelő vizsgálat is behatol a környezet vagy a figurák empirikus ábrázolásába. A világnak, amely Mándy Iván novelláiból kibontakozik, mégis látomásos jellege van, az elesett, megnyomorított és megalázott figurák egységes vízióba rendeződnek; az ábrázolás olykori szürrealista technikája is arra való, hogy megszervezze ezt a víziót.

Valójában Mándy Iván regénytörténete is vizionárius jellegű. A regény hőse: Csempe-Pempe, aki (a regény ezzel a mondattal indul: „valaha lehetett neve”) tulajdonképpen egyetlen, mindent átható és minden cselekvést szabályozó szenvedély rabja, szolgálni akarja, győzelemre akarja segíteni kedves futballcsapatát: a Titániát (ez az elnevezés a Ferencvárost rejti, érdekes, ez a klub lett irodalmunk leginkább népszerű sportegyesülete!). Igyekezete arra irányul, hogy kivételes képességű játékosokat szerezzen meg a csapatnak, erre áldozza fel mindenét, nem kímélve sem pénzt, sem időt, sem energiát. Ennek a különös (vagy még csak nem is különös) emberi sorsnak, Csempe-Pempe igyekezetének, reményeinek, csalódásainak ábrázolása adja a regény groteszk cselekményét, ennek időnként képtelennek tetsző fordulatait, helyzeteit. Csempe-Pempe mindenét feláldozta kedvenc csapata oltárán, egész életét a futball tölti be, ennek a szenvedélynek már kóros természete van, elhagyta családját, feleségét, aki, bármily meglepő, szereti őt, lakása sincs, éjszakáit valami padláson tölti, ahol magát szárítókötelekre aggatva próbál pihenni – ez különben a regény számos szürrealisztikus motívumainak egyike.

Rónay György annak idején a Vigilia című katolikus folyóiratban ezekre a valószerűtlen vagy valóságfeletti motívumokra hívta fel az olvasó figyelmét. „A

valóság – írta – csak egy bizonyos határig valóság; ezen a határon túl már túlmegy a valón, éppen mert a való lényegéhez tartozik, hogy megvan a maga határa. S erről van szó Mándy Iván regényében: irrealitása a határán túlhatványozódott valóság. A futbalszenvedély, mértéktelen méreteken. Ez a groteszk egyik forrása; groteszk, és ugyanakkor tragikum is van benne. Tragikomikus? Nem, éppen csak erről nem lehet szó: komikumról. Tragico-groteszk, mondhatnám. Ez, azt hiszem, Mándy Iván világának ha nem is a kulcsát, mindenesetre egyik kulcsát jelenti.”

Az irrealitás általában, a modern irodalomban mindenképpen, valamilyen mitikus írói történetformálásra utal, s valóban, Mándytól sohasem voltak idegenek a mítoszalakítási kísérletek, a személyesség, az, hogy az elbeszélte történetnek az írói világkép kifejezésében van feladata és szerepe. Valamennyi írása önkifejezés: vallomás világképéről, közérzetéről, személyiségének legbelső övezeteiről. Modern irodalmunkban gyakran vagyunk tanúi a műfajok integrálódásának, szintetikus használatának. Regény és esszé, sőt vers és esszé olvad egymásba, és hoz létre meglepő poétikai változatot. Mándy regényeiben és novelláiban hasonló folyamatok zajlanak: az epika és a líra keresi a maga szintetikus alakzatait. Novelláinak líraiságáról gyakran szövegezték kritikussai, néhány szót mégis hozzá szeretnék tenni ehhez. Ismeretes, hogy Mándy prózája kivételes fegyellemmel formálja meg az epikai szerkezetet, de kerüli a történet drámai ívbe rendezését, általában a klasszikus – Maupassant iskolájából származó, nálunk Kosztolányi Dezső által kezdeményezett – novella kompozíciós eljárásait, noha a drámai szerkesztésnek, a koncentrikus belső arányosságnak is virtuóz példáit tudta adni az *Egyérintő*, a *Fagyaltosok* vagy az *Egyszerű tag* című elbeszéléseiben. Általában mégsem ezt a formát használja, inkább a Csehov novellisztikája által megjelölt úton indul el, az elbeszélés atmoszferikus telítettségére törekszik. Nem a cselekvésre koncentrálnak, hanem arra a légkörre, amely hőseit és az általuk belakott tereket körülveszi. Ezt az atmoszferikus ábrázolást az epikai anyag és kifejezés egymás mellé rendelt epizódok ábrázolásával éri el. Az epizód-módszer a filmtechnikai eljárásait – gyors vágásait, áttűnéseit – használja, ez a filmtechnika azonban nemcsak alkalmazott módszer, hanem Mándy tárgyi világának értelmezője és mondanivalójának beteljesítője is.

Rónay Györgyöt idéztem az imént, ugyancsak ő jellemezte valamiféle „tragikus groteszknek” (vagy „groteszk tragédiának”) Mándy Iván művét. „Egyszerre tragikus és groteszk? – olvasom. – Egyszerre. Ha nem a mű, hanem az író felől próbálom nézni: a líra ellen alkalmazott antilíra. Ott, ahol a tragikum kiváltaná a megrendülést, belép a groteszk. Itt, ebben az írói – és emberi – magatartásában Mándy Iván egy kicsit mintha a kései Moliere-nek is utóda-rokona volna (s ez, félreértések elkerülése végett, egyáltalán nem azonosítás, hanem csak jellemzési kísérlet.)” *A pálya szélén*, abban az értelemben, ahogy itt Karinthy Ferenc és Mándy Iván regényeiről szó esik, valóban „futball-regény”, „sportregény”, igazából azonban az abnormális világban tévutakra kényszerülő emberi sors regénye – ahogy minden igazi regény. Abszurditása, szürrealisztikus mozzanatai azt a végtelen szomorúságot mutatják, amivel az író figyelte, ábrázolta, kommentálta a modern világban, különösen a huszadik század közepének világában szinte megvághatatlanul vergődő emberi sorsait.